

KÁNTOR LAJOS

Egy nap – két évtized

2003. július 28.

Mostanában egyre több az alkalom, belső felszólítás arra, hogy a két évtizeddel ezelőtt történetekre, pontosabban a nyolcvanas évekre emlékezzem. Tegnap Zsobokon, ebben a már csaknem elnéptelenedett, de a pár éve megépült Bethesda gyermekotthon révén új életre kelt kalotaszegi kis faluban, a nyolcadszor megrendezett alkotótábor záró kiállításán együtt lehettem a festőművész Balázs Imrével és Tóth Lászlóval (Imrét még kolozsvári főiskolásként ítélték el, '56-os „szervezkedésért”, Marosvásárhelyen lett megbecsült festő, onnan települt át Vácra; Tóth Laci – csak névrokona a felvidéki-budapesti költőnek, kiadónak –, nem békülve a hazai viszonyokkal, 1984-ben egészen Münchenig meg sem állt); a harmadik alkalmi hazatérő, a Békéscsabán élő Banner Zoltán nyitotta meg a zsoboki tárlatot – ő ma ismét az erdélyi magyar képzőművészet itthon is elismert értelmezője. Tóth Laci az elmeneteléről, de még inkább a visszaérkezéséről beszélt (ezt tette a Korunk Galériában pár hete rendezett egyéni kiállításán, azt követően a kerekasztal résztvevői előtt), és ezzel valamennyiünket emlékezésre, a nyolcvanas évek újragondolására készítetett.

A levelek és a köztük megőrzött dokumentumok szinte hihetetlen helyzeteket idéznek. Ki hiszi el például, hogy 1980-ban Mikes Kelemen és Kuncz Aladár nagy hírű iskoláját, akkori nevén a 3. számú kolozsvári Matematika–Fizika Líceumot általános iskolává akarták visszaminősíteni? Nem számítottak a kiváló szakmai eredmények (különben Laci és István fiunk is itt érettségizett), azaz éppen ezek számítottak – amint 1959-ben a Bolyai Egyetemet, most már a rangos magyar középiskolákat is fel akarták számolni. Ehhez képest mégiscsak eredmény, hogy az iskola fölvehette a Báthory nevet (az alapító fejedelem, Báthory István nevét), 2003-ban pedig jelen lettünk Kő Pál szobrászművész Kuncz Aladár-domborművének avatásán a Báthory Líceumban.

A hallgatás éveit voltak azok? Korántsem. A feladatok – ha némileg rejtetten is – megtalálták az embert. „Öreg barátom”, Tőkés István bácsi 1983 áprilisában a Kriterion Téka-sorozatában kiadott Madách-levelek kötetét (amelyet *A levelek filozófiája* címmel előszavaztam) többek közt így igazolta vissza: „Mivel a Ref. Szemle tekintetében kissé – máskülönben céltudatosan – együgyű vagyok, ezért az olvasás keltette gondolatokat inkább a publikum számára tartogatom. A nyomorúság – itt talán fokozottabban, mint Reményiknél – az, hogy nem vehettem papírra, amit elnyert ajándékként másoknak is szeretnék ha nem is elkántálni és eldalolni, legalább elkároggni. Mert hát a szellem hatalma, a magyarság szeretete, a múltba eresztett dús gyökerzet, a lelkiesség, a bölcsesség, az értékelő okosság – vagy az okos értékelés – még a károgásban és a csiripelésben is drága gyöngysor marad. S ne feledd – az említett „köszönethez” kapcsolódva –, hogy még jó néhány gyöngyöt fűztem szálra... Filozófiádnál csupán azt sajnálom, hogy nem írtad (írhattad) le mindazt, amit – biztosan tudom – még magadban hordozol, s feltetelezed a figyelmes és értelmes olvasóról: betűk nélkül is olvas és ért a sorokban.” (Rossz

papírra, de 42 ezer példányban nyomtatták ki, szintén a Kritérionnál, Reményik-kötetünket, ugyancsak 1983-ban. Alighanem ezzel is összefügg a levélben felbukkanó Reményik-párhuzam.)

Olykor veszélyesebb játékba is belementünk. Például a Budapesten 1979-ben készült, szamizdattá lett, pártszámunkéréssel járó, a nyilvánosság elé csak 1991-ben került *Bibó-emlékkönyv*ben való szereplésbe. (Levéldokumentumot csak 1991-ből tudok felmutatni.) Nálunk Molnár Gusztó volt a felbújtó, romániaiak vele együtt végül is hárman tűnünk föl a könyvben (Szász János a harmadik). Az én választott témám viszonylag veszélytelen volt (*Szabédi László – és a „harmadik út”*), a környezet, a szerzői névsor annál megtisztelőbb: Illyés Gyula és Mészöly Miklós, Weöres Sándor és Petri György, Szűcs Jenő és Vajda Mihály, Kiss Ferenc és Duray Miklós, Mérei Ferenc és Vargyas Lajos. Itt van Csurka István is, ebben a (mai) feszültségektől szétrepedő névsorban. (További nevek, magyarázatul: Andrásfalvy Bertalan, **Eörsi István**, Haraszi Miklós, Kodolányi Gyula.) Hogy akkor, de még pár év múlva is, 1989 előtt mennyire mások voltak a „társulási szempontok”, s értelemszerűen sokfélék a barátságok, azt egy 1987-es Csurka-levéllel példáznám. Kolozsvári, nagyvárad (színházi), budapesti, kalotaszentkirályi, edercsi együttlétek után-előtt érkeztek ezek a sorok: „Megkaptuk a kért könyvet, köszönjük. Sokat gondolunk rátok, amikor arról felől fúj a szél és ottani sorsillatokat és sorokat vet elibéink. Gondolom, Ti is jobbra az éterből szerzitek rólunk való tájékozódásokat. Való igaz, itt most jó nagy hangerővel játszik a zenekar, mint a bál végén szokott, amikor egy utolsó csárdásba mindent belead. Nekem az egészről – nem éppen az előbbi képhez illőn – egy német szó jut eszembe: Untergang... De mondhatnám azt is, hogy az érett gyümölcsnek ez a sorsa – ha nem szedik le idejében –, hogy lepottyan. Ezt nem személyre értem elsősorban, hanem egy túlélt formációra, vagy akár mire.”

A bál végét, az „utolsó csárdást” ki itt, ki ott várta ki. Csiki Laci Budapestről írja, levelező-lapon (eltöröltödt a dátum, talán 1984. május): „Én már csak büntudatomból eredően is sokat gondolok rád. Sokat is vallok rólad. Reméltem is, hogy itt találkozunk – állítólag arról volt szó. (Általában tájékozott vagyok a hazai dolgok felől, a te szigorú sorsodról is.) Elő-előveszem kérdéseidet és két ízben leírt válaszaimat. Most lenne ám ideje a számvetésnek, itt az alkalom. De most ismét (!) olyan más minden. Nem rossz, sőt... de más. No de ami késik, nem múlik. Addig is, bár a malomban [Kalotaszentkirályon], gondolatok néha ránk. – Múltkoriban így ültünk egy sarokban: P. G. mester [Páskándi Géza], Bodor Á. [Ádám], Kocsis Pista, Láng úr [Láng Gusztáv], később Vári A. [Attila]. Meg hát én. – Jó Magvető-termésre van kilátás hazai vonatkozásban, én szinte kizárólag ezzel foglalkozom. Amúgy jól vagyunk, sőt...” 1987. október 10-én pedig, lényegében ugyanerről, ugyanő: „...kinőttem a vallomások korszakából. Egy viszont szent igaz: mindig is a romániai magyarság ügyében dolgoztam, szóban, de főként írásban. Felengzősnek hangzik ez; ám mást akarva sem tehetnék: minden élményem odaköt, s nemcsak becstelenség, hanem egyszerű képtelenség lenne ezt letagadni vagy elfelejteni. Sajna, itt egyfajta romantikus-lelkes magyarságmodellhez keresik ott a mintát, s ez bármennyire felemelő, ma már kevésnek, sőt hamisnak látszik. Bőséges munkát ad nem is egy, hanem több generációnak, amíg a reális képet felmutatja, s ami nehezebb: elfogadtatja itt. Úgyhogy tennivaló van s marad bőven.”

Tehát a Kolozsvár (Erdély)–Budapest („anyaország”) viszony új dimenziója. (Nagyanyám 1893-ban ezt alapvetően másként élte meg – persze egy országhatáron belül.) Érdekes megjegyezni, hogy Csiki László kapcsán talán Orbán Ottó (budapesti költő) írt a legérzékenyebben ezekről a kérdésekről. (Egy 1997. január 31-i Orbán Ottó-levélből: „...Az életem amúgy is merő lelkipurdalás: megválaszolatlan levelek halma az asztalomon, Amerikától Japánig, a Kárpátoktól le az Al-Dunáig. Erről jut eszembe: nem tudom, honnan vette Csiki Laci, hogy a róla írottak egy terjedelmesebb írás része lenne, az annyi, amennyi a Kortársban megjelent; talán az rém-

lett föl neki, hogy korábban Bodor Ádám kapcsán is írtam a kérdésköréről. *All in all*, mondom, hogy megcsillogtassam angolos műveltségemet, ha Isten segít, és lesz kéziratom, és ki is tudom menteni a pesti szerkesztő urak karmai közül, és ha..., és ha..., küldök persze nektek is, addig csak barátságomat és jókívánságaimat.”)

Dolgozott persze (ithon is) az ember, néha meg-megjelent, de egyre ritkábban – és a kedve ehhez a helyzethez igazodott. Megtaláltam egy 1986. április 13-i, Pomogáts Bélának elküldött panaszáradatom másolatát (a gyenge indigó miatt nehezen betűzőm ki). A levél szövege így kezdődik:

Beszélgetések helyett (néha) a levélírás marad, hogy egyáltalán gondolatokat cseréljünk, az esszé vagy egyéb irodalmi, publicisztikai műfaj egyre kevésbé, hacsak nem az íróasztal számára termel eleve az ember. Talán ezt is kellene végre, bár elég nehéz megszokni. Mindenesetre „oktatnak” rá, valószínűleg egyre inkább. Legutóbbi jelentkezésem óta sokkal rosszabb bangulatban vagyok, mind türelmetlenebbnek, idegesebbnek érzem magam, nehéz elviselni a belső feszültséget, a külsőnek ezt a tükrét. Mindennap történik valami, újabb (köz- és magán-) pofonok csattannak. A legutóbbi a Korunk Galériával kapcsolatos pofonsorozat: kezdtek, vagy két éve, a katalógusaink kifogásolásával, megyei szintű ellenőrzítésével és visszadobásával (minek hozunk másbannon – pl. a Székelyföldről – művészeket, nekünk is vannak...), folytatták a hivatalos zsűriztetéssel, a kiállítások tervének előzetes bejelentetésével, a szaglászgatással, hogy kik járnak a megnyitókra; vagy két hónapja aztán az újságban már közölt szombat déli programot tiltották le, azon a címen, hogy „nem volt vizionálva” (azaz ellenőrizve). Több mint tíz (sőt tizenhárom) éve sosem kérték – más kisgalériáktól sem –, most nem engedték meg a műsort, csak a kiállítóról beszélünk. A következő kiállításra két héttel előbb bejelentettem ugyanezt a műsort (Banner Zoli szavalt volna Lászlóffy Alitól és Kenéztől egy-egy verset, Ágoston Bandi és Márkos Berci Prokofjev begedüre írt művét játszotta volna); tíznapi gondolkodás után közölték, hogy csak zenei műsor lehet (először Bannert kifogásolták, aztán kiderült az is, hogy Bannert, Balogh Edgárt és engem összetéveszt a megyei művelődési bizottság elnöknője – kb. egyformán szeret valamennyiünket, már csak azért is, mert egy nyelven beszélünk), de nem maradtak Prokofjev egyedül, román zeneszerző is kell, egy nap alatt szereztünk azt is, megtartottuk így. Az ápr. 5-i megnyitóra (Sövé Elek, négy éve halt meg, fiatalon, Csíkszeredában) már az új „írányelvek” szerint kértem fel a Pro camera vonósnégyest (Schubert-, Zeno Vancea-, Terényi-művek előadására), április 4-én délből, szintén az újsághír megjelenése után üzenték meg, hogy semmilyen műsort nem tarthatunk, a magyarázat: egységesíteni kell a galériák műsorát, alkalmilag szervezhetünk ünnepi műsorokat: a párt 65. évfordulójára, a brassói per [kommunisták, köztük a fiatal Ceaușescu pere] 50. évfordulójára (kegyesen Petőfit is megemlégtették); nos, rá öt napra a Tribuna Galériában, most először (ahogy a februári Korunkban írt jegyzetben előre jeleztem), irodalmi programmal kötötték egybe a tárlatmegnyitót, a minket le tiltó hivatalosok jelenlétében. Ezek után, úgy érzem, betelt a pohár, nincs értelme így kiállításokat szervezni, ill. én nem folytathatom (a Sövére volt a 248. megnyitó, gondolom, ez a kisgalériák történetében, a „maszekok”, azaz önkéntesek közt legalábbis, világszűcs). Holnaptól nyilván azt is megmondanák – régebben már kezdték –, hogy kit állítsak ki, milyen ünnepi tárlatot szervezzek. (Szervátiuszt már évekkal ezelőtt, közvetlenül a halála után, megtiltották kiállítani a Korunknál.)

Hát ez csak egy példa a sok közül (gyerekek megtámadása kövekkel, botokkal a Drágan völgyében, amiért egymás között magyarul beszéltek; a tantárgyolimpiák közül megyein és országosan a magyar irodalomból írók sem találkozhattak a helybeli magyar írókkal: a románokkal, németekkel közös írószövetségi írótalálkozón közülünk csak Létay volt jelen mint meghívott, románul olvasott fel verset; semmilyen külön műsort nem szerveztek nekik, sem egy magyar

szerkesztőségbe, sem a magyar színházba nem vitték el őket – ez e beti örömünk volt). Nem folytatom. A tankönyvek kinyomtatásának leállításával, különféle (kósza?) bírekekkel. A lapok (első helyen a Korunk) tönkretételével. (A megjelent januári a nyolcadik változat volt!) Szerzők kiiktatásával.

(Utazni útlevel híján nem tudván – a postai kapcsolattartás reménytelen volt –, a továbbiakban mindenféle kéréssel terheltem barátomat.) Lényegében ugyanide vág a másfél évvel később a Valósághoz, Sükösd Mihálynak küldött levél.

Kolozsvár, 1987. szept. 25.

Kedves Mihály, kedves „valóságos” barátaim,
 tegnapelőtt végre valami hírt kaptam az Aranykulcs – dialógushoz c. írásomról (a román esszéhez esszéizálva hozzászóló, dialógusra serkentő elmélkedésről). Ha pontos volt a közvetítés, az írásmű jónak ítéltetett, „számon tartjátok”, de a nagy kavarodás, a kialakult bangulatok miatt egyelőre nem közlítek (vagyis számra forrasztjátok). Erről lenne egy-két szavam; szeretném, ha megértenétek: nem a hiúság és nem az a (várható) 2-3 ezer Ft ültet le most az írógéphez (mint az a szemét Végh Anti biszi, ill. híreszteli rólam, noha töletek nem remélhetek „kemény valutát”, Östreicher Emil ugyanis nem a Ti emberetek), hanem a bosszúság, amely mostanában sűrűn elfog, amikor a dolgok félig ismeretén vagy nem ismerésén, rossz interpretálásán és az önjelöltek, az itt gyengének bizonyult szatócsok előretörésén alapuló konjunktúra és dekonjunktúra érvényesülését látom nemegyszer (persze adott körülmények között nagyon töredékesen, ill. megkésve) a sajtóban és a könyvkiadásban. Ma reggel éppen Bartók román kolinda-feldolgozásait hallottam említeni a rádió műsorismertetésében, és ez jó emlékeztető; lehet ugyan, hogy nekem is vannak már komplexusaim (bár igyekszem egészségesen élni), de nem hiszem magam Bartóknak – a példája mindenesetre jó, tragikus élményeivel együtt, arra, hogy elgondolkozzunk a világ változatlanlanságán. A gyűlölködés, a megmagyarázható – sokunkban, sőt azt hiszem, már valamennyiünkben élő – ingerültség, harag nem lehet a mégiscsak „közös dolgok” megítélésének alapja. Egyetlen lehetséges alap – tudományban, művészetben, közéletben stb. – a kölcsönös megismerés, egymás alkatának, múltjának, gondolkodásmódjának, jelenének a megismerése. Az akarva, nem akarva folyton találkozó (és ütköző) múlt kutatása is nyilván azért fontos, hogy továbbgondoljuk – a jelenbe és a jövőbe; mostanság viszont, a menekülés, a kitelepedés megállíthatatlannak mutakozó súlyos járványának az éveiben (amelyhez fogható mi itt elképzelni sem tudtunk eddig) úgy tűnik, kezd különválni a programszerű (nyilván szükséges és hasznos) múltfeltárás és a jelen megítélése, a jövő elképzelése, legalábbis annak ránk vonatkozó része. Az egyik fél részéről világos – és megfogalmazott – a szándék, a másik ilyen-olyan irányban keresgél, próbálkozik, miközben az ő segítségével is folyik a kiürítés. Nos, én itt nem óhajtok belemerülni a valóban létkérdések, vörösmartys kérdések taglalásába – mindössze nyomatékosan szeretném felhívni a figyelmeteket arra, amit a román „esszépanoráma” tudatosított bennem, s amit szerettem volna legalább ezreknek továbbadni, a Valóság útján. Mert továbbra is meggyőződése, hogy elfogultságra nem elfogultsággal, hanem józan elemzéssel kell válaszolni – és ebben a legfőbb segítségünk az, amit román kollégáink önmagukról írtak és írnak, gondolnak ebben a században. A sajnálatos korán távozott Domokos János, aki ugyancsak a saját bőrén tapasztalta meg (gyermekkorától) az együttélés valóságát, és így légvárépítés és illúziókergetés vagy bőzöngés helyett vállalta a megismertetés szolgálatát, nyilván szívesen fogadta (sőt kérte) a szóban forgó szöveget, az tehát néhány hónap múlva megjelenik az Európa esszéantológiájában, válogatásom élén. Az én szándékom viszont az volt, hogy épp a Valóság megalapozott tekintélyét és népszerűségét felhasználva jut-

tassam el gondolataimat szélesebb olvasóközönséghez. Érténém idegenkedéseket, ha kincstári szöveget kaptok vagy olyat, amely „semlegességével” tovább borzolja az amúgy is felborzolóított idegeket; no de itt – ha figyelmesen olvastátok – nem erről van szó, hiszen megpróbáltam egyidejűleg belülről és kívülről nézni a dolgokat. Márpedig épp ez hiányzik a legtöbb ottani közleményből. Ezért súlyos veszteség, hogy a minket legjobban – idegeinkben, vérünkben, gondolatainkban, olvasmányainkban, táplálkozásunkban, utazásainkban, városainkban és falvainkban, megmaradó vagy lebontandó házaink falai között – érintő kérdésekről éppen mi nem szólalhatunk meg, sem itt, sem ott; vagy jobb esetben beszélnek helyettünk és a nevünkben az áttelepedettek – akik széles skálán helyezkednek el, az okos józanoktól a dilettánsokig és a konjunkturalovagokig. Természetesen nem kívánok egy újabb „schismapört” indítani, most már az itteni és ottani erdélyiekre tágitva a szakadást és szakítást; ellenkezőleg, éppen feldühítnék bizonyos (sokszor sajnós ellenőrizhetően elhangzott) pletykák, amelyek a saját jobb helyezkedés érdekében mocskolják a másik „képviselőt”, érdemeit tulajdonítanak el – s nemegyszer érdemeiket, munkásságuk miatti szenvedéseket hazudnak maguknak ott, ahol ez viszonylag ellenőrizhetetlen. Az olcsóság, a szakmai tudás és ismeretek felszínessége, a nemzetiszínű kérdések léphet így a felelős vers, regény, tanulmány helyébe – alkalmat adva különféle ellenérzésekre és támadásokra. Nem sorolok neveket, gondolatok utána; alkalmasint szívesen mondok példákat is. Engem ugyan, tudtommal, még nem érintettek ezek a pletykák, egyebekben sem panaszkodhatom a közlési tér (legalábbis a „túloldali”) hiánya miatt, legfeljebb most a Valóság vonta meg tőlem bizalmát. (No, igaz, hasonló értetlenséggel találkoztam a Nagyvilágnál is, román irodalmi fordítások esetében.) Döntéseikbe természetesen nem szólhatok bele, mindenestre az alapállás tisztázását alapvetően fontosnak tartottam, függetlenül e mostani közléstől, nem-közléstől.

További jó munkát kívánva, változatlan barátsággal köszöntelek valamennyieteket, „valóságosakat” (maradjatok azok!)

Az Aranykulcs – dialógushoz végül megjelent a Valóságban, még a változások előtt, maga a kötet, Szegényeknek – palota címmel, megkarcsúsítva, jóval később, 1998-ban, a Balassinál, az Európa ugyanis már nem vállalta: a XX. századi román esszéket nem tartotta piacosnak. Felleggemmel közös vállalkozásainkra a magyar–román irodalmi közvetítésben azt hiszem, ez a külsejében szerény, ám tartalmában gazdag kötet tette föl a koronát. (A fordításban Borsi Kálmán és Zirkuli Péter is fontos szerepet vállalt.) A Balassi budai könyvesboltjában számomra emlékezetes bemutatót is tartottunk.

Az 1989. december 16–22-i romániai történések előtti időszakból még két levelet emelek ki. Visky András még Szatmárnémetiből jelzi, '89. október 9-én, hogy most nem tud jönni Kolozsvárra, bár nagyon szeretne. „És nemcsak a pusztai találkozás – nem értem, miért volna ez: csak és: pusztai – sarkallt volna az utazásra, szólnunk kellett volna, kellene már egymással. Jól lehet nagyban függ a közeljövőtől – büszke vagyok arra, hogy a menni vagy maradni kérdése számomra így tevődik fel, kelet felé, a radikálisabb szerepvállalás irányába, s nem fordítva... –, az ottlétemtől, mi az, mi része lehetne a programbeszélgetésünknek. Meg egyáltalán.” Visky Andrisnak 1990-től számítva messzemenően sikerült „a radikálisabb szerepvállalás”, előbb a Korunk irodalmi szerkesztőjeként (helyemre jött irodalmi szerkesztőnek, amikor én átvettem a lap vezetését), majd a színház dramaturgjaként, kiadóként, egyetemi előadóként – és persze íróként. Elemzésre érdemes sikertörténet, a Visky család korábbi súlyos megpróbáltatásai után. (Visky András egyszemélyes drámája, a Júlia e megpróbáltatások és a velük szembehelezkedő erkölcsi erő igényes lenyomata.)

Kovács András Ferenc küldte a másik levelecskét (tenyérynyi noteszlap, német nyelvű nyomtatvány hátán), szintén „vidékről”.

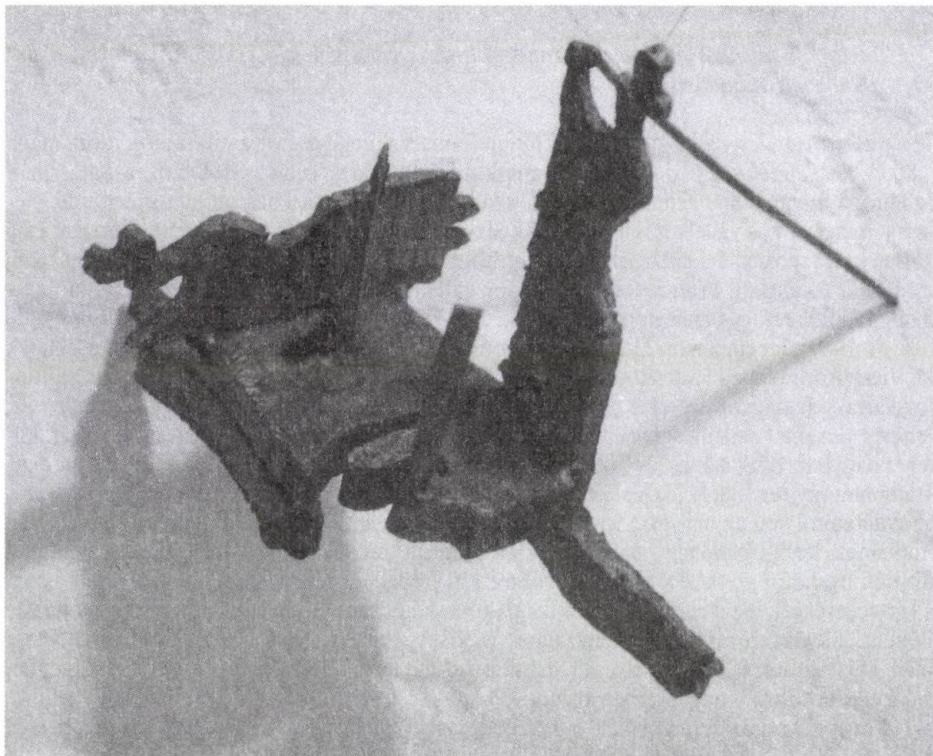
Székelykeresztúr, 1989. okt. 15.
Kedves Lajos!

Késve, ámde nem feledve – küldöm a Lorcát! Csak ilyen és csak ennyi. Különben egy sokkal nagyobb hírrel is adósod vagyok: ez év augusztusában (23-án) Székelyudvarhelyen megszületett a lányunk – Krisztina! Most főleg a lányapaság olvadékonysága látogat: már folyékonyan gügyögünk együtt. Meg miegymás – én nem, de a kislányom leginkább pelenkára ír verset. Ez nagyon. Ősztől a helybeli bírós (unit.) alma materben tanítok – és még mindig valami szebbre vágyok, várok... Majd kinövöm... Közben hasonló kis kötetben készül a Rilke, az Apollinaire-t pediglen már leadtam a Kriterionnak. Hírem csak ennyi vagyok – de semmi világrengető. Remélem, Te jobb passzban vagyol, ami a bős pennaforogtatást illeti, melyhez látatlanban is erőt s egészséget kívánok... Addig is, míg netalán tanálkoznánk...

Szeretettel ölel

AndrásKAF

A szebbre vágyás KAF esetében is eredményesnek bizonyult: végre bekerült Marosvásárhelyre, a Látó szerkesztőségébe, már nem pártszervek döntöttek ugyanis a „megfelelő embert a megfelelő helyre” dolgában. Költői pályája alakulását, díjait, megérdemelt népszerűségét nem kell magyarázni.

Gondola